

ARXIV SƏNƏDLƏRİ ƏSASINDA NƏŞRİ-MAARİF XEYRİYYƏ CƏMİYYƏTİ VƏ TƏHSİL FƏALİYYƏTİ

İradə TAĞIYEVA,

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu,

Din psixologiyası müəllimi,

iradatagiyeva@ait.edu.az

AÇAR SÖZLƏR: *xeyyə cəmiyyətləri, “Nəşri-maarif”, ibtidai məktəblər, darül-müəllimin, din təhsili.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *благотворительные общества, “Неури-маариф”, начальные школы, дарул-муаллимин, религиозное образование.*

KEY WORDS: *charity organizations, “Nashri-maarif”, primary schools, darul-muallimin, religious education.*

GİRİŞ

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərindən etibarən milli maarifin inkişafı nəticəsində müsəlman məktəbləri və şagirdlərinin sayının artması daha böyük maddi dəstək ehtiyacını doğurmuşdu. Eynivəziyyət Rusiyanın digər müsəlman-türk bölgələrində də ortaya çıxmış və 15 avqust 1905-ci ildə təşkil edilən Ümumrusiya müsəlmanlarının I qurultayında bu problem dilə gətirilmişdi. Buradamilli maarifin inkişafına əngəl təşkil edən maddi tələbləri qarşılamaq üçün xeyriyyə cəmiyyətlərinin açılması qərara alınmışdı. Xeyriyyə cəmiyyətlərinin təşkili məsələsi, əsasən, qurultaylarda dilə gətirilsə də, Azərbaycanda daha əvvəlki illərdə bu cür quruluşların mövcud olduğu məlumdur. Məsələn, təhsil sahəsindəki fəaliyyətləri ilə məşhur olan (1846-cı ildə Tiflisdə, 1848-ci ildə Şamaxıda açılan, daha sonra Bakıya köçürülən) “Müqəddəs Nina” xeyriyyə cəmiyyətinin eyniadlı qız məktəblərində, əsasən, qeyri-müsəlman qızlar təhsil alırdı. 1917-ci il inqilabından sonra müvəqqəti hökumətin təsdiqlədiyi təhsildə milliləşmə siyasəti və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə milli maarifin inkişafını dəstəkləyici proqramların, layihələrin tətbiqi sayəsində bu məktəblərdə ana dili və İslam tədrisi həyata keçirilərək müsəlman qızların sayının sürətlə artdığı sənədlərdə müşahidə edilmişdir [1].

Milli təhsili dəstəkləyici xeyriyyə cəmiyyətlərinin açılması fikri ilə çıxış edən Həsən bəy Zərdabi də hökumətin təsdiqlədiyi bir nizamnamə hazırlamışdı. 1872-1876-cı illərdə öz şəxsi evində müxtəlif kənd və şəhərlərdən göndərilən uşaqları himayə etmiş, onların təhsil və digər ehtiyaclarını qarşılamaqla xeyriyyə fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur.

Bu dövrdə fəaliyyət göstərən digər xeyriyyə cəmiyyəti 1890-cı ildə açılmış “Yelizavetpol şəhər məktəbi yoxsul şagirdlərə kömək” cəmiyyəti idi. 70 üzvü olan cəmiyyətin nizamnaməsində

şagirdlərin təhsil xərcinin ödənilməsi, müxtəlif kitablar və məktəb ləvazimatı ilə təmin olunması, sığınacaq, yemək, geyim və tibbi köməyin göstərilməsi, yoxsul, bacarıqlı, məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirmiş şagirdlərə təhsillərini davam etdirmələri üçün lazımı şəraitin təşkil olunması nəzərdə tutulmuşdu [2].

Böyük həcmli təhsil və sosial yardım fəaliyyəti ilə məşhur olan xeyriyyə cəmiyyətləri, əsasən, 1905-ci ildən etibarən formalaşmağa başlamışdır. Bu prosesin necə təzahür etdiyini bir qisim arxiv sənədindən görmək mümkündür. Məsələn, 1908-ci ildə Qafqaz canişinliyinin Gəncə qubernatoruna təqdim etdiyi gizli hesabatda Qafqazda türk, gürcü və erməni xeyriyyə cəmiyyətlərinin yarandığı, bu qurumlara aid çox sayda məktəb, sığınacaq, kitabxana, teatr klubu və cəmiyyətin, türkcə və rusca jurnal, kitab nəşriyyatlarının mövcud olduğu ifadə edilmiş, onların qanun çərçivəsindən kənara çıxmasına nəzarət edilməsi vurğulanmışdır. 1911-ci ildə Tiflis hərbi idarəsindən qubernatora göndərilən gizli hesabatda da son 5-6 ildə Qafqazda üsulicədid (Azərbaycanda 1920-ci ilədək məktəb və mədrəsələrdə tətbiq edilən yeni tədris üsulu, mütərəqqi pedaqoji cərəyan – red.) məktəblərinin ortaya çıxdığı, müsəlman əhali və xeyriyyə cəmiyyətləri tərəfindən maliyyələşdirildiyi, Şamaxı, Ağdaş, Göyçay, Temirxan-Şura, Bakı, Balaxanı, Sabunçu, Gəncə, İrəvan, Şuşa, Petrovsk kimi müsəlman şəhərlərində bu məktəblərin açıldığı bildirilmişdir [3].

Bəhs edilən qurumların ilk nümunələrini Bakı və Gəncə müsəlman xeyriyyə cəmiyyətləri təşkil edir. Bu cəmiyyətlər həm Azərbaycanda, həm də Qars, Ərzurum və Tiflisdə ehtiyac sahibi ailələrə sosial yardım, uşaqlarına təhsil üçün dəstək verir, Birinci Dünya müharibəsində Qafqazdakı mühacirlərə, yetimlərə, əsir düşmüş türk əsgərlərinə kömək edir, eyni zamanda Rusiyada, xaricdə orta və ali təhsil almaq istəyən, ya da təhsil alan müsəlman tələbələrin hər cür ehtiyacını qarşılamağa çalışırdı¹ [4].

“Nəşri-maarif” müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti

Azərbaycan tarixində təhsil fəaliyyətləri ilə dəyərli çıxır açmış, böyük iz buraxmış cəmiyyətlərdən biri “Nəşri-maarif”dir. 1906-cı ildə nizamnaməsi təsdiqlənən cəmiyyətin məqsədi Bakı vilayətindəki müsəlmanlar arasında ana dili və rus dilində oxuyub-yazmağı, ibtidai təhsili kütləviləşdirmək idi. O, mövcud məktəbləri və mədrəsələri dəstəkləməyi, yeni məktəblərin açılması üçün digər qurum və şəxslərlə işbirliyi qurmağı, ya da bütün məsrəfləri öz hesabından qarşılamağı hədəfləmişdi. Kitab oxuma vərdişi yaratmaq üçün xalq kitabxanaları açmaq, müxtəlif dərslilər, sorğu kitabçaları, qəzet və jurnallar nəşr etmək, məktəb və mədrəsələr üçün təcrübəli müəllimlərin (qadın-kəşi) seçilməsinə yardım göstərmək, pedaqoji kurslar və müəllim qurultayları təşkil etmək, dövlət məktəblərindəki uğurlu şagirdləri milli müəllim kimi yetişdirmək, orta və ali təhsil müəssisələrində təhsil almaq istəyən, yaxud təhsil alan yoxsul müsəlman tələbələrə hər cür dəstək vermək, məktəb yaşlı fəqir və kimsəsiz müsəlman uşaqlarını ibtidai məktəblərdə oxutmaq, Qafqaz tədris dairəsinin özəl məktəblər haqqındakı qərarına

¹ Bir sənədə görə, 1917-ci ildə Bakı uşaq evində 52 uşaq yaşayırdı (ADTA, Fond 335, Siyahı 1, İş 2, s. 27).

uyğun olaraq öz məktəblərində təhsili ana dilində vermək, eyni zamanda rus dili tədrisinə də diqqət göstərmək cəmiyyətin hədəfləri arasında yer alırdı [5].

Cəmiyyətin 1907-1911-ci il fəaliyyət hesabatında müsəlman ibtidai məktəbləri haqqında bildirilmişdir: *“1906-cı sənənin əvaxirində təsis etmiş olan “Nəşri-maarif” cəmiyyətinin idarəsi Bakı müsəlman əhalisi arasında maarifin intişarı üçün ibtidai məktəblər təsisini ilk qədəmindən təqib etmək üzrə məqsəd ittihaz etdi. İbtidai maarif o zaman Bakıda çox pərişan bir halda idi. Bələdiyyənin rus-müsəlman məktəblərindən məadə şəhərdə elə bir məktəb yox idi ki, müsəlman balaları orada zəmanəyə müvafiq tərbiyə ala bilsinlər. Bununla belə bələdiyyə məktəblərə də bu bapda az mənfəət veriyordu.*

Bu məktəblərin müsəlman həyatına müvafiq olmadığındanmı, ya onlarla həmişə müsəlmanların ünsiyyət peyda etmədiklərindənmi və yaxud başqa səbəblər və şəraitdən dolayı müsəlmanlar bu məktəblərə lazımı qədər etimad göstərmiyorlardı və həvəslə uşaqlarını vermiyorlardı”.

Haqqında danışdığımız dövrün mövcud ibtidai təhsil problemlərini ifadə edən bu hesabatda valideynlərin daha nizamlı tədris planı və dərslərləri olmayan, eyni zamanda müasir tələblərlə ayaqlaşmayan, lazımı səviyyədə ixtisaslı kadrlar yetişdirə bilməyən klassik müsəlman məktəblərini üstün tutduqları, buradakı şagird sayının çoxluğuna baxmayaraq, ibtidai təhsil səviyyəsindəki daha çox uşağın yenə də kənardə qaldığı ifadə edilmişdir [6].

“Nəşri-maarif” məktəbləri

1907-ci ildə “Nəşri-maarif”in Bakının mərkəzi məhəllələrində yerləşən Hacı Banu, Hacı İmam Əli və Hacı İbrahim (bu məktəb daha sonra Təzə Pir məscidində köçürülmüşdür) məscidlərinin nəzdində üç məktəb açdığı bildirilmiş və buradakı təhsildən bəhs edilmişdir: *“O uşaqların həvəslə gəldiyini görərkən bu məktəblərin əhali nəzərində rəğbət qazandığına itminan hasil olur. Şagirdlərin qədəri 250-yə yetişmişdir. İndiyə kimi bu məktəblərdə təhsil görüb icazənamə alanların miqdarı 275 bəliğdir. Nəşri-maarif cəmiyyətinin ümum məktəblərində olduğu kimi bunlarda da təlim məccanidir”* [7].

Cəmiyyətin 1913-1915-ci il hesabatında Bakı kəndlərində 1913-cü ildə 13 məktəbdə 887 oğlan və 53 qız, 1914-cü ildə 16 məktəbdə 1074 oğlan və 126 qız, 1915-ci ildə 16 məktəbdə (eyni ildə 5 məktəb daha açılmış, fəqət şagirdlərin sayı göstərilməmişdir) təxminən 1200 (1229) şagirdin təhsil aldığı bildirilmişdir [8].

Fəaliyyətinin ilk illərində cəmiyyətin şagirdlərin azlığı məsələsində gileyli duruşunun onların sayının sürətlə artması nəticəsində dəyişdiyini, eyni zamanda kənd camaatının da bu məktəblərə qarşı etimadının nə dərəcədə artdığını, xüsusilə qız şagirdlərin sayından çıxış edərək söyləmək mümkündür.

“Nəşri-maarif” nazirliyin 1907-ci ildə “Qeyri-rusların ibtidai məktəblərində fənlər və dərslərin sayı” haqqında çıxardığı qərar əsasında məktəblərin strukturunu formalaşdırmışdır. Məktəbin tədris planında din təhsili (12 saat), rus dili (oxuma-yazma və danışma) (34 saat), ana

dili (16 saat), hesab (16 saat), xor dərsi (5 saat), rus tarixi (2 saat), coğrafiya və təbiət tarixi (3 saat), həndəsə və rəsm (2 saat) kimi dərslər yer alırdı [9].

Din təhsili sahəsində din tarixi və şəriət dərsləri tədris edilirdi. 1912-1913-cü tədris ilində Hacı Molla Əbdürrəhim Hadizadənin “Şəriət” adlı kitabı, 1914-1915-ci tədris ilində isə M.Mövsümovun “Şəriət kitabı” dərslük kimi istifadə olunurdu. Din tarixindən isə hər iki tədris ilində aşağı siniflərdə Hadizadənin “Tarixi-müqəddəs”, yuxarı siniflərdə A.Y.Talibzadənin “Tarixi-İslam” adlı kitablarından faydalanılmışdır.

Şəriət dərslərinin proqramında “bəsmələ, dərstdən əvvəl və sonra oxunan dualar, din və şəriət, Həzrət Məhəmməd, imamlar, hicrət, məscid və qiblə, uşaqların ana-ata haqları, müəllim və müərəbbiyələrlə davranış, müsəlmanlığın xüsusiyyətləri, fəruid-din, üsulid-din, müqəddiməti və mühərriəti namaz, dəstəmaz, azan və iqamə, oruc, kəffarə, iftar duası, Allah-Təalanın vücudu və vəhdaniyyəti, səlbə və sübuti sifətlərin açıqlanması, təharət, qüsl, təyəmmüm, “Fətihə” və “İxlas” surələrinin, namaz zikrlərinin, dəstəmaz dualarının, qurban duasının mənalari, cənazə namazı” və s. mövzular yer alırdı. Din tarixi dərslərində isə xronoloji ardıcılıqla peyğəmbərlər tarixindən, qissələrdən bəhs edilərək “Həzrət Məhəmmədin peyğəmbərliyi, İslama dəvəti, Həzrət Həmzə ilə Həzrət Ömər in İslamı qəbul edışı, İslama iman gətirənlərin halı, Həzrət Xədicə ilə Əbu Talib in vəfatı, hicrət, Mədinədə İslamın intışarı, Bədr, Uhud, Xəndək və Təbük qəzvləri, Məkkənin fəthi, Vida həccə, Qurani-Kərim” kimi mövzular üzərində durulurdu. Buraxılış ilində keçirilən İslam tarixi dərslərində isə “İslamdan əvvəlki Ərəbistanda siyasi və dini vəziyyət, Məkkə şəhərində ərəblərin rəyasətləri və Həzrət Məhəmmədin həyatı” ətraflı şəkildə tədris olunurdu [10].

“Nəşri-maarif” in 1914-cü ildə Bakının müxtəlif rayon və kəndlərində təxminən 10 məktəb açdığı qeyd olunur. Bəzi yerlərdə ibtidai məktəblərin fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, bunların həmin ərazidəki bütün uşaqları təhsilə cəlb edəcək potensialının olmadığını, şagirdlərin daha keyfiyyətli təhsil alması üçün iki və daha çox məktəbin açılmasını Bakı vilayəti və Dağıstan bölgəsi dövlət məktəbləri müdirinə bildirmiş və xəzinənin də müəyyən dəstəyi ilə məktəb sistemini qurmuşdur. Qala, Əhmədli, Zirə, Zığ, Türkan, Binə və Bilgəhdə ibtidai məktəbləri, Əmircan (Əmirhacıyan), Balaxanı (2 müstəqil qız və oğlan məktəbi), Suraxanı, Şağanda isə ikinci məktəbləri “Nəşri-maarif” açmışdır [11].

“Nəşri-maarif” in milli kadr yetişdirmək səyləri

Maarif işlərini müntəzəm şəkildə yürüdən cəmiyyət keyfiyyətli təhsil və məktəb üçün yalnız pulun yetərli olmadığını, ixtisaslı kadrların da bu sistemdə vacib əmil olduğunu ifadə etmişdir. Cəmiyyətin hesabətində müəllim seminariyaları və institutlarından məzun olanlar say etibarilə bələdiyyə məktəblərini belə təmin etmədiyini, bu səbəbdən də idarə tərəfindən 1907-ci ildə nizamnamə hazırlanaraq darül-müəlliminin (müəllimlər seminariyası-red.) açıldığını və bura “mötəbər bir müəllim” dəvət edildiyi bildirilmişdir. Darül-müəllimində ibtidai və idadi olmaqla, iki şöbə fəaliyyət göstərsə də, idadiyə qəbul ediləcək şagird olmadığından, yalnız ibtidai şöbə fəaliyyət göstərmişdir. Üç illik ibtidai bölmədən məzun olmuş yalnız 7 nəfər

idadi bölməsinə qəbul edilmiş, bu dövrdə qurumun idadi sinfi idarə edəcək maliyyə gücü olmadığından müvəqqəti olaraq darül-müəllimini bağlamaq məcburiyyətində qalmışdır. Həmin dövrdə xeyriyyə cəmiyyətinin məlumatında deyilirdi ki, “*Əvvələn, darül-müəlliminin ibtidai şöbəsi bir dərəcədə tədris edilmiş bir çox uşaq buraxdı, saniyə, bu binanın mövcudiyyətindən istifadə edərək cəmiyyət müəllimlər üçün müvəqqəti axşam kursları açdı. Rus-müsəlman məktəblərindən mədrəsə sifətiylə müəllim dəvət edərək başlıca mədrəsələrdəki üsuli-cədidə vaqif olmayan müəllimlərin təhsil nöqsanlarını ikmalə şüru etdi. Bu kurslara bir il davam edilirdi. İlin axırında müəllimlər imtahan edilib, qabiliyyət göstərənlərə icazənamə verildirdi*”.

İki il davam edən kurslarda 28 müəllim yetişdirilmiş və bu məzunlar həm “Nəşri-maarif”in, həm də digər xeyriyyə cəmiyyətləri və dövlət məktəblərində tədris fəaliyyətlərini yürütmüşdür. Bununla birlikdə, rus-müsəlman məktəblərindəki müəllimlərin orta təhsil qurumlarında işə başlaması üçün məktəblər müdirliyi sertifikat tələb edirdi. “Nəşri-maarif” bu məqsədlə 1907-ci ildə Bakı real məktəbi nəzdində pedaqoji kurslar təşkil etmişdi [12]. Kursun tədris planına rus dili, türk dili, hesab, pedaqogika və didaktika, ibtidai təhsildə metodologiya, praktik məşğuliyyətlərkimi dərslər daxil edilmişdi² [13].

Yeni pedaqoji kursların açılması və burada hansı müəllimlərin təhsil verəcəyi mövzusunda cəmiyyətin 1911-ci il məclisində geniş müzakirələr aparılmışdı. Qərara alınmışdı ki, kursun birinci sinfindən uğurla məzun olan və ikinci sinifdə oxumaq (ən az 10 nəfər) hüququ qazanan şagirdlər müəllimlər tərəfindən xüsusi imtahan edildikdən sonra kurslara dəvət olunacaqlar [14]. Şamaxıda 1916-cı ildə açılan pedaqoji kurslara cəmiyyətin Bakı məktəblərindəki müəllimlərindən dəvət olunmuş və Əmircan, Balaxanı, Bülbülə kimi məktəblərin müəllimləri orada pedaqoji fəaliyyətlərini davam etdirmişlər [15].

Müəllim namizədlər haqqında başqa dəstək proqramını isə belə bir situasiya ortaya çıxarmışdır. Eyni ildə Tiflis Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutunda təhsil alan bir neçə müsəlman tələbə cəmiyyətə müraciət edərək institutun Moskva və Peterburq məktəblərində maarif və tərbiyə üsulu mövzusunda təşkil etdiyi gəzintiyə təcrübə qazanmaq üçün qatılmaq istədiklərini, lakin maliyyə problemlərinin olduğunu dilə gətirmişdir. Bu müraciət “Nəşri-maarif” tərəfindən dəyərləndirilmiş və lazımi ehtiyaclar qarşılanmışdır [16].

Bundan başqa, Bakıdakı müxtəlif ibtidai və orta təhsil müəssisələrindən şagirdlərə təqaüd verilməsi, İrəvanda müsəlman ticarət məktəbinin [17], Tiflisdə ibtidai məktəb məzunlarını orta təhsilə hazırlayan kursun [18], Batumidə müsəlman şagirdlərə özəl kursun fəaliyyətini davam etdirməsi [19], Qars məktəblərində dərslük ehtiyacının qarşılanması kimi məsələlərdə bu cəmiyyətdən yardım tələbləri mövcud olmaqda və müəyyən ölçüdə problemlər həllini tapmaqda idi.

² Kursların 1910 tədris planında üsuli-tədris, tarixi-təbiyyət, türkcə, hesab, tarix, coğrafiya və şəriət dərsləri yer almışdır (ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 18, s. 64-66).

Nəticə

XIX əsrin ortalarından Rusiyada aktivləşən maarif hərəkatı milli mənfəətə xidmət edən üsuli-cədid məktəblərinin təşkil edilməsi, milli təhsilin, ixtisaslı kadrların, hər sahədə ana dildə dərslərlərin, proqramların formalaşdırılması prosesini də bərabərində gətirmişdir. Bu prosesin ortaya çıxması ilə maliyyə qaynağının təşkilinə ehtiyac yaranmış və beləliklə, xeyriyyə cəmiyyətlərinin, o cümlədən yetimlərə, kimsəsizlərə, yoxsul ailələrə, müharibədən zərərçəkənlərə, əsirlərə, əsgərlərə yardım qurumlarının da ortaya çıxması eyni dövrətəsadüf etmişdir.

1905-ci il inqilabından sonra qurulan “Nəşri-maarif”, “Nicat”, “Səadət”, “Səfa” kimi xeyriyyə cəmiyyətlərinin ortaq məqsədlərinin milli təhsilin inkişafı olduğunu həm nizamnamələrindən, həm də fəaliyyətlərindən görmək mümkündür. Çarizmin qurduğu təhsil sistemində müsəlmanlarla bağlı əskikliklərin, nöqsanların ortadan qaldırılması yönündə bu cəmiyyətlərin aktiv çıxışları diqqət çəkir. İbtidai təhsil səviyyəsinə nəzər saldıqda şəhərlərdə və şəhərə daha yaxın kəndlərdə dövlət məktəbləri açılsa da, ucqar kəndlərdə belə məktəblər mövcud olmamışdır. Abşeron yarımadasının 1915-ci il dövlət və xeyriyyə cəmiyyətləri məktəbləri haqqındakı xəritəsi bu vəziyyəti aydın şəkildə ortaya qoyur [20].

Ərazi üzrə məktəblərin çoxu xeyriyyə cəmiyyətlərinə aid idi və burada təhsil ana dilində verilirdi. Məktəblərdə ana dilinə və İslam tədrisinə əhəmiyyət verilməsi nəticəsində xalqda yaranan pozitiv yönəlmə şagirdlərin sayının artımında özünü göstərirdi. Beləliklə, bu situasiya xeyriyyə cəmiyyətlərinin əhali arasında etibar qazandığının da bir dəlili idi.

İbtidai məktəblərin sayının artması ilə ixtisaslı kadrlara yaranan ehtiyac nəticəsində orta təhsil qurumları, pedaqoji kurslar açılmış və ödənişsiz təhsil ilə qısa zamanda daha çox kadr yetişdirilməsi planlanmış, bu yöndəki əskikliklər müəyyən ölçüdə aradan qaldırılmışdır. Ana dilində təhsilin inkişafı ilə milli dərslərlərə də tələb yaranmış, türk dili, şəriət, İslam tarixi, coğrafiya və s. sahələrdə dərslərlər hazırlanmış və müxtəlif cəmiyyət, yaxud şəxslərin dəstəyi ilə nəşr edilərək məktəblərə paylanmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. ADTA, Fond 317, Siyahı 2, İş 204.
2. ADTA, Fond 311, Siyahı 1, İş 238, s. 1-24.
3. ADTA, Fond 524, Siyahı 1, İş 47, s. 9-10, 31.
4. ADTA, Fond 421, Siyahı 1, İş 4, s. 66ar; Fond 421, Siyahı 1, İş 1, s. 1; ADTA, Fond 421, Siyahı 1, İş 15, s. 2-20; Fond 335, Siyahı 1, İş 1.
5. ADTA, Fond 311, Siyahı 1, İş 64, s. 60-60ar; Fond 312, Siyahı 1, İş 55, s. 2.
6. ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 6, s. 28ar.
7. ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 6, s. 28ar-27.
8. ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 7^a, s. 59, 73; Fond 312, Siyahı 1, İş 173, s. 1; Fond 312, Siyahı 1, İş 208, s. 31ar; Fond 312, Siyahı 1, İş 4, s. 55; Fond 312, Siyahı 1, İş 188, s. 3ar.
9. ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 10, s. 52.
10. ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 10, s. 9-11, 13-14, 18-19; ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 146, s. 16-17, 24.
11. ADTA, Fond 311, Siyahı 1, İş 99, s. 6, 9-15.
12. ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 6, s. 26-28; ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 22, s. 13 ar.
13. ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 51, s. 22.
14. ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 22, s. 31ar.
15. ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 91, s. 10-14.
16. ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 1, s. 37-47ar.
17. ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 284, s. 2-3.
18. ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 234, s. 12-12ar.
19. ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 3, s. 55.
20. ADTA, Fond 312, Siyahı 1, İş 7^a, s. 87, 100.

Ирада Тагиева

**БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО НЕШРИ-МААРИФ
И ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НА ОСНОВЕ
АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ**

РЕЗЮМЕ

В результате революции 1905 года практическая деятельность движения джадидизма в России и Азербайджане вынудила создать благотворительные организации для развития народного образования. Формирующееся благотворительное общество Нешри-маариф занимает особое место в истории образования в Азербайджане. После утверждения хартии в 1906 году Нешри-маариф, открывшие большое количество начальных школ в Баку, наняли учителей из медресе для решения проблемы нехватки квалифицированных кадров, которые преподают в этих школах национальные предметы (родной язык и религиозное образование). Понимая, что такой шаг не приведет к требуемым результатам, поскольку многие мударрисы не знали джадидского метода и были далеки от современного понимания, они организовали даруль-муаллимин и педагогические курсы.

Irada Taghiyeva

**CHARITY ORGANISATION NASHRI-MAARIF AND ITS
EDUCATIONAL ACTIVITIES BASED ON ARCHIVE
DOCUMENTS**

SUMMARY

As a result of the 1905 revolution, the Jadid movement became more active in Russia and Azerbaijan, and it forced the establishment of charity organisations for the development of national education. The charity organization Nashri-maarif that emerged at this time has a special place in the history of education in Azerbaijan. After its charter of 1906, Nashri-maarif opened a large number of primary schools in Baku, attracted teachers from the madrasahs to address the lack of qualified personnel who teach national subjects (mother tongue and religious education) in these schools. Realizing that such a step would not produce the required results, since many of the mudarriss did not know the Jadid method and were far from modern understanding, they organized darul-muallimin and pedagogical courses.